

Նվիրվում է ՀՀ անկախության 25 և
Արցախյան բարձուն 30-ամյակներին:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ 9

ԱՌԱՋԻՆ ԳԼՈՒԽ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԱՆԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽՕՐՅԱԿԻՆ

ԱՐՅԱՆՅԱՆ ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ (1985-1991 թթ.)

- ա. «Վերակառուցման» քաղաքականությունը և Հայաստանը. Արցախի հարցի վերաբացումը 15
- բ. Սումգայիթյան ցեղասպանությունը և դրա հետևանքները..... 29
- գ. Համազգային պայքարի վերելքի ուղին 33
- դ. Բռնազաղթը..... 36
- ե. 1988 թվականի երկրաշարժը և դրա հետևանքները 38
- զ. Ժողովրդական հուզումները. Արցախահայության գոյամարտը (1989 թ. հունվար-1991 թ. օգոստոս)..... 41

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀՈՉԱԿՈՒՄԸ. ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՅԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԵՆԹԱՅԸ

- ա. «Հայաստանի անկախության հռչակագիրը» 59
- բ. Հայաստանի Հանրապետությունը ինքնիշխան պետություն.
ԽՍՀՄ-ի փլուզումը 63
- գ. Պետականության կայացման գործընթացը. 1995 թվականի ՀՀ Սահմանադրության ընդունումը 73
- դ. Հայոց ազգային բանակի կազմավորումը..... 78

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

ԱՐՅԱՆԻ ԱՆԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀՈՉԱԿՈՒՄԸ

- ա. ԼՂՀ անկախության հռչակումը և պետականության ձևավորումը 85
- բ. Արցախի ազատագրական մարտերը. Հայաստանի Հանրապետության ռազմաքաղաքական և դիվանագիտական աջակցությունը մարտնչող Արցախին..... 88
- գ. Քարինտակի հերոսամարտը. Շուշիի ազատագրումը 89
- դ. Պատերազմի հաղթական ավարտը..... 92
- ե. Միջուռքահայության մասնակցությունը Արցախյան պատերազմին 96
- զ. Զառօրյա պատերազմը..... 101
- է. Բանակցային գործընթացը Լեռնային Ղարաբաղի հարցի շուրջ 107

ՉՈՐՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

ԼԵՈՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱՔԱԳԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՅԱՑՈՒՄԸ (1991-2016 թթ.)

ա. Սոցիալ-տնտեսական վիճակը 1990-ական թվականների սկզբին	113
բ. Լեռնային Ղարաբաղի տնտեսության վերականգնումն ու զարգացումը, սոցիալական ոլորտը	115
գ. Հասարակական-քաղաքական և կրթամշակութային կյանքը	123

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՅԱՑՄԱՆ ՈՒ ԱՄՐԱՊՆԳՄԱՆ

ԳԺՎԱՐԻՆ ՈՒՂԻՆ (1991-2000 թթ.)

1. ՆԵՐՔԻՆ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ	131
ա. Անցում շուկայական հարաբերություններին	131
բ. ՀՀ տնտեսական վերափոխումները (արդյունաբերությունը և գյուղատնտեսությունը)	134
գ. Ֆինանսավարկային և հարկային քաղաքականությունը	144
դ. Արտահանում և ներմուծում	151
ե. Վերափոխումները սոցիալական ոլորտում	160
զ. Արտագաղթն ու ներգաղթը ՀՀ-ում. Հայրենադարձության միտումները	173
2. ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ. ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԻ ՄԿԻՉՔԸ	184
ա. Բազմակուսակցական համակարգի ձևավորումը	184
բ. Սահմանադրական և դատական բարեփոխումները	189
գ. 1995 թվականի խորհրդարանական և 1996 թվականի նախագահական ընտրությունները	191
դ. Քաղաքական ճգնաժամի խորացումը և 1998 թվականի իշխանափոխությունը	195
ե. Ներքաղաքական զարգացումները 1998-2000 թվականներին	200
3. ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԿՅԱՆՔԸ	204
ա. Գիտությունը	204
բ. Կրթությունը	207
գ. Գրականությունը	208
դ. Նկարչությունը և քանդակագործությունը	209
ե. Երաժշտությունը	211
զ. Թատրոնը և կինոն	212
է. Ֆիզիկական կուլտուրան և սպորտը	214

4. ՀԱՅ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՄԱՆ ԵՎ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՅԱՑՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՁԱՆՈՒՄ	224
5. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ..	226
ա. Հայաստանի Հանրապետության միջազգային ճանաչումը	226
բ. ՀՀ անդամակցությունը միջազգային կազմակերպություններին	232
գ. Հայաստանի Հանրապետության և Ռուսաստանի Դաշնության միջև դիվանագիտական կապերի ձևավորման և զարգացման նոր փուլը	239
դ. ՀՀ հարաբերությունները ԱՊՀ մյուս երկրների հետ	241
ե. ՀՀ փոխհարաբերությունները հարևան երկրների հետ	242
զ. Հայ-ամերիկյան դիվանագիտական կապերն ու փոխհարաբերությունները.....	253
է. ՀՀ հարաբերությունները Եվրամիության հետ	255

ՎԵՑԵՐՈՐԳ ԳԼՈՒԽ

ՀԱՅՐԵՆԻՔ-ՍՓՅՈՒՌՔ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ա. Կրթամշակութային կապերը.....	267
բ. Գիտական կապերի ամրապնդումը.....	273
գ. Մշակութային միջոցառումները	274
դ. Մոցիալ-տնտեսական աջակցությունը մայր հայրենիքին	274
ե. «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի գործունեությունը անկախության տարիներին	280
զ. Հայ համայնքները արդի փուլում	286

ՅՈՒԹԵՐՈՐԳ ԳԼՈՒԽ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԵՐՐՈՐԳ ՀԱԶԱՐԱՄՅԱԿԻ ՄԿԶՔԻՆ (2001-2016 թթ.)

1. ՀՀ ՆԵՐՔԻՆ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	297
ա. Տնտեսական վիճակը	297
բ. Դրամավարկային և հարկային քաղաքականությունը	327
գ. Մոցիալական ոլորտը	335
դ. Գիտակրթական և մշակութային կյանքը.....	348
2. ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ.....	360
ա. Սահմանադրական և դատական նոր բարեփոխումներ.....	360
բ. Ժողովրդավարության գործընթացը	366
գ. Ներքաղաքական զարգացումներ.....	369
դ. Կուսակցությունները	374
ե. Պատերազմի սպառնալիքը և բարեփոխումները հայկական բանակում	381

3. ՀՀ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	395
ա. ՀՀ հարաբերությունները ՌԳ-ի հետ.....	396
բ. ՀՀ հարաբերությունները ԱՊՀ մյուս երկրների հետ.....	400
գ. ՀՀ հարաբերությունները ԱՄՆ-ի հետ.....	403
դ. ՀՀ հարաբերությունները Եվրամիության հետ.....	405
ե. ՀՀ հարաբերությունները հարևան երկրների հետ.....	413
զ. Ղարաբաղյան բանակցությունների նոր փուլը.....	421
է. Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման նոր փուլը.....	430
 ՎԵՐՋԱԲԱՆ.....	448
 ՀԱՎԵԼՎԱԾ.....	453
 Четверть века новейшей государственности Армении (1991-2017).....	491
The Quarter Century of Modern Armenian Statehood (1991-2017).....	492
 Սկզբնաղբյուրների և գրականության ցանկ.....	493

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

20-րդ դարավերջին Հայաստանի ազգային անկախության վերականգնումը և հայկական զույգ հանրապետությունների (ՀՀ և ԼՂՀ) ստեղծումը շրջադարձային իրողություն եղան մեր ժողովրդի պատմության մեջ: Ստեղծվեց Հայաստանի երրորդ հանրապետությունը, որը կյանք առավ Հայաստանի առաջին (1918-1920) և երկրորդ (1920-1991) հանրապետությունների հիմքի վրա, դարձավ նրանց ժառանգորդն ու իրավահաջորդը: Ռուսական կայսրության փլուզման հետևանքով 1918 թ. մայիսի 28-ին՝ հինգդարյա ընդմիջումից հետո, Հայաստանը վերականգնեց իր անկախությունը: Հայոց ցեղասպանությունից, Առաջին համաշխարհային պատերազմից ու ռուսական հեղափոխությունից հետո Հայաստանը հայտնվեց ծանր կացության մեջ՝ քայքայված տնտեսությամբ, փախստականներով ու գաղթականներով, առանց դաշնակիցների: Չնայած դրան՝ Հայաստանի առաջին հանրապետությունը՝ իբրև պետական կառույց, կատարեց պատմական իր կարևոր դերը: Գոյատևելով ընդամենը երկու և կես տարի՝ դրեց նորագույն շրջանի հայոց պետականության հիմքերը՝ փաստորեն ապահովելով նրա՝ թեկուզ անկատար գոյությունը, որին հաջորդեց Խորհրդային Հայաստանը, որը մտավ Անդրդաշնության, իսկ որոշ ժամանակ անց՝ ԽՍՀՄ-ի կազմի մեջ:

ԽՍՀՄ-ի կազմում Խորհրդային Հայաստանը նշանակալից նվաճումներ ձեռք բերեց հասարակական և տնտեսական կյանքի գրեթե բոլոր բնագավառներում, ունեցավ զարգացած արդյունաբերություն, գյուղատնտեսություն և մշակույթ, սակայն չունեցավ չէր կարող ունենալ քաղաքականապես ու տնտեսապես անկախ, ազգային ազատ պետություն ու պետականություն:

Հայաստանի խորհրդային հանրապետությունում ձևավորված նյութական ու մտավոր ներուժի հիման վրա կուտակվեց պետահասարակական կառավարման այնպիսի հարուստ փորձ, որը հետագայում օգտագործվեց նորանկախ պետականության հաստատման նախնական փուլում և նրա կայացման գործընթացում: Հարկ է նշել, որ արդեն 1918 թվականից ժողովրդական լայն զանգվածների գիտակցության մեջ աստիճանաբար ձևավորվում էր պետական մտածողություն, որը մեր նորանկախ հանրապետության հարատևության գլխավոր առիավատչյան էր:

1980-ական թթ. երկրորդ կեսին, հավատալով գորբաչովյան թվացյալ «Վերակառուցման» քաղաքականությանը, հայ ժողովուրդը փորձեց հասնել Արցախի ազատագրման ազգային իղձերի իրականացմանը: Սակայն երկու տարվա ծանր փորձություններից հետո համոզվելով, որ ամբողջատիրական վարչակարգը և ժողովրդավարությունը անհամատեղելի են, համազգային պայքարը միաժամանակ ուղղեց անկախ պետականության հաստատմանը: Այս պայքարի ընթացքում մեծ դժվարությամբ հաղթահարելով իր դեմ ուղղված դավերն ու ծանր փորձությունները՝ մեր ժողովուրդը վերստին նվաճեց իր անկախ պետականությունը:

1980-ական թթ. վերջերին և 1990-ական թթ. սկզբներին ԽՍՀՄ-ում տեղի ունեցած քաղաքական բուռն զարգացումների արդյունքում կազմալուծվեց այդ երկիրը, և Հայաստանը, ի թիվս նախկին խորհրդային մյուս հանրապետությունների, անկախացավ, որը և իրավաբանորեն ձևակերպվեց 1991 թ. սեպտեմբերի 21-ի համաժողովրդական հանրաքվեի արդյունքներով:

Անկախության հաստատման գործընթացը նորանկախ հանրապետության ներքին կյանքում նշանակում էր կառուցել ինքնիշխան ժողովրդավարական պետություն, ձևավորել ազգային ու համամարդկային արժեքների վրա հիմնված քաղաքացիական հասարակություն,

սոցիալական կողմնորոշում ունեցող շուկայական տնտեսակարգ, իսկ արտաքին ոլորտում գլխավոր խնդիրը մնում էր ազգային շահերի պաշտպանությունը և համաշխարհային հանրությանն ինտեգրումը:

Անկախության հռչակումը և 1990-ական թթ. անցումը շուկայական հարաբերություններին լուրջ և դժվար լուծելի խնդիրների առաջ կանգնեցրին գրեթե բոլոր հետխորհրդային հանրապետություններին: Հասկանալի է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը բացառություն չկազմեց, և նրա՝ տնտեսապես արդարացված ու դեպի ժողովրդավարություն տանող ճանապարհին քիչ չէին բացթողումներն ու չօգտագործված հնարավորությունները, ձախողումներն ու անհաջողությունները:

Հայաստանի երրորդ հանրապետության պատմությունը ունեցել է կտրուկ ելևէջներ: Սպիտակի աղետալի երկրաշարժից դեռ ուշքի չեկած՝ ռազմաքաղաքական հակամարտությունների հետևանքով նորանկախ երկիրը կանգնեց հաղորդակցության ուղիների և տնտեսական շրջափակման ծանր իրողության առջև: Ավելին՝ տևական շրջափակման, սեփական էներգակիրների բացակայությամբ պայմանավորված էներգետիկ ճգնաժամի, արտաքին շուկային ինտեգրվելու տնտեսական քաղաքականության ուղենիշներով պարտադրված փոփոխությունների, նախկինում ձևավորված տնտեսական կապերի խզման հետևանքով խիստ վատթարացավ հանրապետության առանց այն էլ ծանր կացությունը, որն աստիճանաբար խորացավ սուբյեկտիվ գործոնների ազդեցությամբ:

Հանգամանքների բերումով իշխանության դեկին հայտնված, մեծ մասամբ պետական կառավարման փորձ չունեցող քաղաքական ուժերն ու առանձին անձինք ստիպված էին հանրապետության համար դժվարին ժամանակներում կիրառել դառը փորձով ձեռք բերած կարողությունները: Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ չնայած հատկապես անկախության հաստատման գործընթացում թույլ տված սխալներին ու թերություններին՝ «Հայաստանի անկախության մասին հռչակագրի» ընդունումից մինչև համաժողովրդական հանրաքվեով փաստացի քաղաքական անկախության նվաճումը հայ հասարակությունն ու նրան ղեկավարող ուժերը ընդհանուր առմամբ կարողացան դիմագրավել ժամանակահատվածի հիմնական մարտահրավերներին՝ գործունեության ճիշտ դիրքորոշում և գործելաճ ընտրելով պետական ինքնիշխանության ուղին որդեգրած Հայաստանի նկատմամբ կենտրոնի կոշտ ու անբարյացակամ վերաբերմունքի պայմաններում:

Հանրապետության բարոյաքաղաքական մթնոլորտը հիմնականում պահպանեց իր կայունությունը՝ շատ դեպքերում պայմանավորված թուրք-ադրբեջանական հայաջինջ քաղաքականությամբ և Արցախի ազատագրական պայքարով, որն էլ միավորեց ամբողջ հայությանը: 1990-ական թթ. առաջին կեսը հանդիսացավ հայ հասարակության ներքին կայունության ու միասնության հիմնական ետնախորքը, որը հարկադրեց իշխանություններին դիմել վճռական միջոցների: Առաջին հերթին անհրաժեշտ էր ամրապնդել պետաիրավական վարչակարգը, ինքնաբերական մարտական ջոկատներից ձևավորել մարտունակ բանակ, ձեռք բերել ռազմատեխնիկական անհրաժեշտ միջոցներ և այլն:

1990-ական թթ. Հայաստանի Հանրապետությունը որդեգրեց տնտեսակարգի փոփոխության քաղաքականություն՝ ուղղված ազատական տնտեսական հարաբերությունների ձևավորմանը: Երկար սպասված անկախությունն ու տնտեսական կյանքի ազատականացումը անհրաժեշտորեն առաջ բերեցին քաղաքական ու տնտեսական համակարգերի կտրուկ փոփոխություններ՝ խոսքի ազատություն, բազմակուսակցականություն, ժողովրդավարական հաստատությունների կայացում, հայոց ազգային բանակի ստեղծում, հոգևոր-մշակութային կյանքի գաղափարական սահմանափակումների վերացում, կառավարման

համակարգի կայացում, հանրապետության ինտեգրում միջազգային կառույցներին ու գործընթացներին և այլն: Անկախության ձեռքբերումներից ամենակարևորը պատերազմի հաղթանակի ու Արցախի անկախացումն էր, ինչպես նաև ՀՀ անկախ պետականության հետագա ամրապնդումն ու զարգացման երաշխիքը: Անցած դարի 1990-ական թթ. առաջին տարիներին ծանրագույն լարվածությամբ ու զրկանքներով, անմարդկային պայմաններին հերոսաբար դիմակայելով՝ հայ ժողովուրդն իր զավակների մարտական սխրագործությունների ու կյանքի գնով նվաճեց Արցախի ազատությունն ու հաստատեց իր պետական անկախությունը: Դա մեր նորագույն պատմության հերոսական էջերից է: Անցյալ դարավերջին մեր ժողովուրդին հաջողվեց արձանագրել երեք հզոր կարևորագույն ձեռքբերում՝ առաջին՝ վերականգնել ու պաշտպանել հայոց անկախ պետականությունը, երկրորդը՝ ազատագրել Արցախ աշխարհը, երրորդը՝ միջազգայնացել Հայոց ցեղասպանության ճանաչման հիմնախնդիրը: Այս դրական փոփոխությունները ուղեկցվեցին նաև բացասական հետևանքներով՝ բերելով աղքատություն և սոցիալական բևեռացում, գործազրկություն և արտագաղթ, օրինազանցություն, կոռուպցիա, կախվածություն արտաքին ֆինանսատնտեսական կենտրոններից և այլն: Բնակչության դժգոհությունը և արտագաղթը հստակորեն վկայում են, որ քաղաքական անկախության ձեռքբերումները ամբողջությամբ չեն հավասարակշռում տնտեսական ու սոցիալական կորուստները: Անցած տարիների ընթացքում առաջացած խնդիրները, թույլ տրված սխալներն ու թերությունները մասամբ և աստիճանաբար համակարգվում են ու լուծվում: Մակայն այդ գործընթացը լիովին հունի մեջ դնելու համար անհրաժեշտ է կենսագործել առանցքային սոցիալ-տնտեսական, հասարակական-քաղաքական, միջազգային ոլորտի մի շարք հիմնախնդիրներ, որոնց պատմաքննական հետազոտությունն ու արված առաջարկները գիտագործնական կարևոր նշանակություն ունեն պատմությունից դասեր առնելու առումով¹:

Գիտապատմական և գործնական առումներով պահանջվում է խորապես վերլուծել և իմաստավորել կատարված պատմական իրադարձություններն ու երևույթները, գնահատել դրանք, գրել Հայաստանի երրորդ հանրապետության ամբողջական պատմությունը:

Հայաստանի անկախ հանրապետության հռչակման շեմին հայ քաղաքական միտքը ինքնիշխան պետությունը հիմնականում պատկերացնում էր որպես ազգային ժողովրդավարական գաղափարների և ներմուծված շուկայական ազատականության մեխանիկական համադրում: Մակայն շուտով պարզվեց, որ ազգային գաղափարախոսությունը գործնականում մշակված չէ, քաղաքական կառույցներն անկայուն են, իսկ տնտեսական վերափոխումների կտրուկ իրականացումը անչափ ծանր բեռ է շրջափակման ու պատերազմի մեջ գտնվող Հայաստանի Հանրապետության համար:

Պատմական այս շրջադարձային ժամանակահատվածի՝ նորանկախ Հայաստանի Հանրապետության և Արցախի Հանրապետության քառորդդարյա տարիների պատմության հիմնախնդիրների համակողմանի լուսաբանմանն է նվիրված սույն աշխատությունը:

¹ Թեև թարմ հիմքերով պատմություն գրելը դժվարին գործ է, կարող է պարունակել անխուսափելի սխալներ, սակայն դա չի նշանակում, թե այն չպետք է ձեռնարկել: Ավելին՝ ժամանակակից պատմական հետազոտությունն ունի դրական շատ կողմեր ու գործնական մեծ արժեք: Ընթացիկ երևույթների ու իրադարձությունների ակնատեսը հնարավորություն ունի առավել ճիշտ արտացոլելու ժամանակի շունչն ու պատմական ոգին, ուստի զարմանալ կարելի է, թե ինչպես անտեսելով այս կարևոր հանգամանքը՝ ոմանք առաջարկում են հրաժարվել ժամանակակից պատմություն գրելուց կամ գրել միայն 50 կամ 100 տարի հետո:

Ըստ էության, առաջին անգամ է փորձ արվում հանգամանորեն և ամբողջական ներկայացնելու հայկական երկու անկախ հանրապետությունների՝ ՀՀ և ԼՂՀ անցած քառորդ դարյա ուղին: Հայտնի է, որ հայոց նորանկախ պետականության հիմքերը և գործընթացի սկիզբը դրվեցին ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի 1990 թ. մայիս-հունիսյան այլընտրանքային ընտրություններով և հատկապես օգոստոսի 23-ի «Հայաստանի անկախության հռչակագրի» ընդունումով: Այս ծրագրային փաստաթղթով դրվեց ոչ միայն ազգային օրենսդրության, նոր Սահմանադրության ստեղծման հիմքը, այլև կյանքի բոլոր բնագավառներում սկսվեց պետական ինքնիշխանության ծավալման, անկախ պետականության հաստատման գործընթացը: Նշված կարևոր հանգամանքը հաշվի առնելով՝ մեր նախորդ աշխատությունը՝ «Սոցիալ-տնտեսական վերափոխումները Հայաստանի Հանրապետությունում» (1990-2003 թթ., Երևան, 2003, 443 էջ), սկսել ենք հենց այդ թվականից: Սակայն հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Հայաստանի Հանրապետության փաստացի անկախությունը ամրագրվեց 1991 թ. սեպտեմբերի 21-ի համաժողովրդական հանրաքվեով և հաստատվեց ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի սեպտեմբերի 23-ի որոշումով, հաջորդ ուսումնասիրությունը՝ «Հայաստանի երրորդ հանրապետությունը» (Երևան, 2013), սկսել ենք 1991 թվականից՝ միաժամանակ չնոռանալով առանձին ենթագլուխ նվիրել անկախության գործընթացի սկզբի՝ 1990-1991 թթ. պատմությանը, այն ժամանակահատվածին, երբ ծնունդ առավ Հայաստանի երրորդ հանրապետությունը:

Հարկ համարելով ամբողջացնել Հայաստանի երրորդ հանրապետության և Արցախի Հանրապետության քսանհինգ տարիների պատմությունը՝ որոշեցինք շարադրանքը հասցնել ներառյալ 2017 թ.՝ նրանում ընդգրկելով ներքին և արտաքին քաղաքականության հիմնական ոլորտներն ու հիմնահարցերը:

Շատ հարցերում հավատարիմ մնալով նախորդ աշխատության մեջ առաջ քաշված հարցադրումներին՝ հարստացրել ենք այդ շարադրանքը նոր, ավելի ժամանակակից նյութերով ու փաստաթղթերով:

Աշխատության մեջ առաջին անգամ շրջանառության մեջ են դրվել Հայաստանի Հանրապետության և Արցախի Հանրապետության քառորդդարյա պատմության, անկախության գործընթացից սկսած մինչև մեր օրերը ընդգրկող տարաբնույթ խնդիրներին վերաբերող Հայաստանի ազգային արխիվի (ՀԱԱ), ՀՀ արտաքին գործերի նախարարության ընթացիկ արխիվի բազմաթիվ նյութեր և փաստագրական-վերլուծական բնույթի ժողովածուներ:

Շուրջ 25 տարի է անցել Հայաստանի Հանրապետության փաստական անկախության օրվանից, սակայն առ այսօր հրապարակի վրա չկա մի ամփոփ ուսումնասիրություն, որը նվիրված լինի Հայաստանի երրորդ հանրապետության ամբողջական պատմությանը, որում վերլուծված լինեն հանրապետության 20 և ավելի տարիների ներքին և արտաքին քաղաքականության հիմնախնդիրները, զարգացման պատմական փուլերն ու առանձնահատկությունները:

Որպես առաջին փորձ՝ բնական է, որ աշխատությունը զերծ չէ թերություններից: Մենք շնորհակալությամբ կընդունենք դրանց վերաբերյալ ընթերցողների դիտողությունները և անպայմանորեն հաշվի կառնենք մեր հետագա աշխատանքներում:

Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն Գ Լ Ո Ի Խ

Տ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ը
Ա Ն Կ Ա Խ Ո Ւ Թ Յ Ա Ն
Ն Ա Խ Օ Ր Յ Ա Կ Ի Ն